

УДК 347.9

В.В. Круковес,

кандидат юридичних наук, науковий співробітник
Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва
імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ СТЯГНЕННЯ ШТРАФУ ЗА ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

Анотація. В статті розглянуті проблемні питання застосування окремих новел цивільного процесуального законодавства, а саме зловживання процесуальними правами та стягнення штрафу за такі дії. Автором визначено, що вказані норми залишають певний простір для суб'єктивізму з боку суду, можуть призвести до позбавлення особи права на звернення до суду, а також у чинному вигляді можуть бути використані для тиску на учасників справи та їхніх представників.

Ключові слова: штраф, цивільне судочинство, зловживання процесуальними правами, позов, цивільна справа

Постановка проблеми. Із внесенням змін до Цивільного процесуального кодексу України (далі — ЦПК) з'явився такий новий вид заходу процесуального примусу як штраф. Це кореспондується з появою в ЦПК поняття зловживання процесуальними правами, яке стало предметом активного вивчення науковцями. Суду в межах цивільного судочинства було надано право встановлювати, що учасник справи зловживає своїми правами та «карати» його за це. Проте на сьогодні практика щодо зловживання процесуальними правами, а тим паче стягнення штрафів за це ще не сформована належним чином. Але деякі прецеденти дають підстави замислитись, чи не стануть вказані норми інструментом для відхилення «незручних» позовів, клопотань та розправи над «норовливими» учасниками справи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Тема зловживання процесуальними правами є предметом дослідження таких вчених як Т.А. Боллокан, С.Н. Братусь, Н.В. Василина, Н.Ю. Голубев, А.І. Дрішлюк, Н.С. Кузнєцова, Д.Д. Луспеник, Й.М. Малєїн, Г.І. Маруніч, Д.М. Моїсеєнко, О.О. Норчевський, В.С. Петренко, І.М. Покровський, Ю.І. Полюк, Є.А. Суханов, О.С. Ткачук та ін.

Враховуючи те, що тема є досить новою, метою даної статті є проаналізувати судову практику на предмет виявлення проблемних питань стягнення штрафів за зловживання процесуальними правами з учасників судового процесу в цивільному судочинстві України.

Виклад основного матеріалу. Судді під час здійснення правосуддя незалежні в прийнятті судових рі-

шень і підкоряються лише закону, ухвалюючи їх іменем України. Вони є повноправними носіями судової влади. Разом із тим з огляду на необхідність дотримання чітко виписаної законодавцем процесуальної форми розгляду цивільної справи не все залежить від суддів. Йдеться про проблему зловживання правом у цивільному судочинстві, з якою не всі судді в змозі справлятися під час розгляду конкретної цивільної справи.

У літературі таке негативне явище як зловживання процесуальними правами, вже отримало назву «процесуальна диверсія», і практика таких деструктивних дій, внаслідок яких процесуальні інститути використовуються не за призначенням, на жаль, набуває все більшого поширення. Проте А.В. Юдін назвав явище зловживання правом юридичним парадоксом [1, 123].

Наслідком того, що не всі судді використовують способи, передбачені ЦПК, щоб протистояти зловживанню сторонами (особливо їх представниками) своїми процесуальними правами, є відсутність визначених законом критеріїв зловживання ними, а також незнання суддями своїх прав та обов'язків, передбачених цивільним процесуальним законодавством або невміння реалізувати на практиці процесуальні норми, або відсутність належного рівня професійної підготовки для роботи суддею.

Слід зазначити, що термін «зловживання процесуальними правами» науковці визначають по-різному залежно від предмета дослідження [2, 56; 3, 39; 1, 239]. Деякі вчені заперечують доцільність такого поняття, вважаючи, що «протиправного здійснення права не може бути». На думку інших вчених, немає потреби виокремлювати таке поняття як «злов-

живання правом», оскільки «під час порушення будь-якої законодавчої заборони це вже правопорушення, що не потребує додаткової кваліфікації як зловживання правом».

Верховний Суд трактує зловживання як «особливий різновид цивільного процесуального правопорушення і полягає у тому, що при зловживанні процесуальними правами відбувається порушення умов реалізації суб'єктивних цивільних процесуальних прав...визначається як поведінка, що перевищує (або порушує) межі здійснення суб'єктивних прав» [4].

Варто зазначити, що Європейський суд з прав людини неодноразово наголошував, на ролі національних судів організовувати судові провадження таким чином, щоб вони були без затримок та ефективними [5], і запобігання неналежній та такій, що затягує справу, поведінці сторін у цивільному процесі є завданням саме державних органів [6].

Стаття 148 ЦПК встановила вичерпний перелік підстав з яких може бути стягнуто штраф і на сьогодні можна побачити вже деяким чином сформовану судову практику в питанні саме стягнення штрафів за зловживання процесуальними правами.

Так, наприклад, відповідач подавав клопотання про необґрунтовані відводи суддям та всьому складу суду, що спричиняло безпідставне затягування та перешкоджання розгляду численних справ, у зв'язку з чим на нього було накладено штраф [7]; в іншій справі позивач систематично подавав протягом тривалого часу позови до одного й того самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав, які не підлягали розгляду в порядку цивільного судочинства, оскільки по суті є спробою оскаржити остаточне судове

рішення, яке набрало законної сили [8].

В іншій справі Апеляційним судом Харківської області було накладено штраф на відповідача за неподання витребуваних судом доказів [9]; а в іншій ухвалами Апеляційного суду Полтавської області двічі накладено штраф на відповідача за зловживання правом на апеляційне оскарження [10; 11].

Стягнення штрафу за зловживання процесуальними правами у дохід держави має на меті дисциплінувати учасників процесу та осіб, присутніх у судовому засіданні, забезпечити своєчасний захист порушених прав. Штраф є видом юридичної відповідальності за вчинення цивільного процесуального правопорушення, тобто за неповагу до суду чи зловживання процесуальними правами, оскільки є невиконанням обов'язків, встановлених актами і розпорядженнями суду. При цьому слід визнати, що «потерпілим» тут є не певний учасник процесу, а встановлений законом порядок здійснення судом як органом державної влади своїх повноважень у цивільному судочинстві. Саме тому штраф як публічна відповідальність має стягуватись на користь держави.

Проте, накладаючи на сторону, яка допустила зловживання процесуальними правами, судовий штраф, суду слід звертати увагу на те, що в цивільному судочинстві, на відміну від кримінального, не встановлюються мотиви вчинення процесуального правопорушення та форма вини, бо це не можливо, оскільки відповідного процесуального інструментарію не має. Визначаючи розмір судового штрафу, необхідно враховувати лише можливий ступінь впливу санкції на правопорушника, а саме негативний ефект того, як ця санкція може вплинути на конкретну особу, а також

тяжкість правопорушення для руху справи та майновий стан правопорушника, тобто має бути забезпечена індивідуалізація покарання.

Висновок суду про те, що учасник процесу здійснив зловживання процесуальним правом, має бути максимально вмотивованим у тексті ухвали.

Також слід відрізнити судові витрати від судового штрафу, оскільки стягнення судового збору, розподіл судових витрат не є видом процесуальної відповідальності, оскільки пред'явлення позову і, як наслідок, ухвалення рішення суду з розподілом судових витрат (статті 88, 89 ЦПК) є конституційним правом кожного на доступ до правосуддя, а не процесуальним правопорушенням. Крім того, розподіл судових витрат — це не попередження вчинення правопорушення, метою якого є судовий штраф, а компенсація витрат, понесених учасниками справи.

На нашу думку, законодавець залишив багато простору для певного суб'єктивізму з боку суду при тлумаченні зловживання процесуальними правами. Так, наприклад, поняття «завідомо безпідставного відводу» відповідно до ч. 2 ст. 40 ЦПК, де питання про відвід судді вирішує суд, який розглядає справу і суд задовольняє відвід, якщо доходить висновку про його обґрунтованість. На практиці юристи знають, як інколи судді гостро сприймають висловлену недовіру до них. Учасник справи не застрахований від випадку, коли суд, розглянувши клопотання про відвід судді, та суб'єктивно вважаючи таке клопотання безпідставним, застосує до заявника штраф.

З іншого боку, п. 5 ч. 1 ст. 36 ЦПК передбачає як підставу для відводу «інші обставини, що викликають сумнів у неупередженості або об'єктивності судді». Це також є суб'єк-

тивним поняттям. Так вже є прецедент, коли сторона по справі, суб'єктивно вважаючи, що «неналежна підготовка справи до слухання» та невчинення певних дій, передбачених ЦПК є обставиною, що викликає сумнів у неупередженості або об'єктивності судді, а тому є підставою для відводу, про що неодноразово заявляла відповідне клопотання. Суд, у свою чергу, вважаючи такі дії зловживанням правом, наклав на особу штраф [12]. Не принципово, чи були дії особи насправді зловживанням правом, або особа не довіряла складу суду. Важливо, що при зіткненні двох суб'єктивних думок, законодавцем однієї зі сторін цього конфлікту надано репресивний інструмент, і тепер учасник процесу вимушений або погодитися на розгляд справи складом суду, якому він не довіряє, або бути готовим отримати достатньо суттєвий штраф, заявивши клопотання про відвід.

Така ж сама ситуація виникає і з поданням «завідомо безпідставного позову». Поняття «безпідставності позову», «відсутності предмета спору» є суб'єктивними та оціночними. Так, на практиці був випадок, коли суддя у рішенні назвала авторське право на фотографічне зображення «уявним правом, яке не підлягає судовому захисту» [13]. За дії нової редакції ЦПК, ця ситуація могла б призвести до залишення позову без розгляду та накладення на позивача штрафу. Таким чином, з одного боку, вказана норма захищає суд від перевантаження так званими «технічними» позовами, але, з іншого боку, через суб'єктивну думку судді, може позбавити особу права на судовий захист його інтересів, гарантований ст. 55 Конституції України та ст. 4 ЦПК.

Щодо «укладання мирової угоди, спрямованої на шкоду правам третіх

осіб», норма п. 1 ч. 5 ст. 207 ЦПК імперативно зобов'язує суд відмовити у затвердженні мирової угоди, якщо її умови суперечать закону чи порушують права чи охоронювані законом інтереси інших осіб. Без затвердження мирової угоди судом, вона не є документом, що має юридичні наслідки. Тому незрозуміла позиція законодавця, за якою, окрім обов'язку суду не затверджувати таку мирову угоду, на учасників процесу може накладатися штраф.

Окремо варто згадати про випадки скасування штрафу за зловживання цивільними процесуальними правами у зв'язку з усуненням такого зловживання та про випадок, коли суд відмовив стороні в накладенні штрафу за дії, що підпадали під зловживання.

Так, ухвалою Фастівського міськрайонного суду Київської області було скасовано ухвалу, якою було накладено штраф на сторону у зв'язку з невиконанням вимоги суду про витребування доказів. Судом першої інстанції було визнано поважними причини зазначеного невиконання вимоги суду у зв'язку з тим, що судом було допущено помилку в найменуванні сторони (банку), в якій витребувалися документи, а також із тим, що банк працює лише два дні на тиждень, що унеможливило вчасне виконання вимог суду. Проте, зважаючи на невчасне, але, тим не менш, виконання вимог суду, і було прийнято рішення про скасування штрафу [14].

В іншій справі, ухвалою Рахівського районного суду Закарпатської області скасовано ухвалу суду про накладення штрафу на третю особу, без самостійних вимог, через неявку в судові засідання, попри визнання такої явки судом обов'язковою.

Скасувавши штраф, в ухвалі суд визнав поважною причину неявки, яка

полягала в надмірній зайнятості представника третьої особи [15]. На нашу думку, обставини, визнані судами поважними, такими не є, оскільки, якщо йти від аналогії, то, зважаючи на численні більш ранні рішення судів фактично всіх інстанцій у питанні поновлення процесуальних строків, вказані обставини не є поважними, оскільки не мають об'єктивного характеру.

Варто також наголосити на тому, що суд з врахуванням обставин справи може стягнути штраф як з учасника справи, так і з його представника.

Так, суд наклав штраф і на позивача, і на представника позивача, оскільки сам позивач у судові засідання не з'являвся, а його представник протягом усього часу розгляду справи перебував у відпустці, у зв'язку з чим систематично надсилав клопотання про відкладення розгляду справи [16].

В іншій справі Миронівський районний суд Київської області постановив по одній справі в один день дві ухвали, першою з яких звернувся до Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури Київської області про розгляд питання про притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності за можливе вчинення дисциплінарного проступку [17], а другою за ті ж самі дії піддав адвоката штрафу [18].

Ще в одній справі суд першої інстанції постановив в ухвалі стягнути штраф і з позивача, і з представника позивача, оскільки сам позивач у судові засідання не з'являвся, а його представник протягом усього часу розгляду справи перебував у відпустці, у зв'язку з чим систематично надсилав клопотання про відкладення розгляду справи [19], проте надалі іншою ухвалою скасував штраф у зв'язку з визнанням причин відсутності поважними.

Також варто зазначити і про можливі випадки затягування судового розгляду у зв'язку з оскарженням ухвали суду про накладення судового штрафу. Крім того, через страх санкцій це може спричинити обмеження процесуальної дієвості сторони чи її представника у процесі, що може вплинути на встановлення істини під час розгляду справи, а це відобразиться на судовій практиці. Проте мета, яка має бути досягнута запровадженням судового штрафу, превалює над такими побоюваннями, оскільки спрямована на примушення до виконання юридичних обов'язків, попередження вчинення процесуальних правопорушень у майбутньому, зміцнення законності, формування поваги до суду і, як наслідок, досягнення цілей правосуддя: своєчасності, справедливості та неупередженості розгляду конкретної справи.

Висновки. Ситуації зі зловживаннями процесуальними правами в цивільному судочинстві все частіше зустрічаються і стають усе більш різноманітними. Це породжує реальну необхідність створення ефективних норм, способів і заходів щодо боротьби з цим негативним явищем.

Одним із дієвих інструментів запобігання цьому є стягнення штрафів за зловживання процесуальними правами, проте на даний час у чинній редакції ЦПК такий захід процесуального примусу є «двогострим» інструментом, оскільки у ЦПК відсутнє визначення поняття «зловживання процесуальним правом», перелік таких зловживань не є вичерпним, встановлення наявності складу цього порушення повністю віддане на суб'єктивний «розсуд суду».

Складність стягнення штрафів за зловживання процесуальними правами на практиці викликана також тим, що в кожному конкретному ви-

падку суд повинен визначити межу між добросовісним використанням своїх процесуальних прав і зловживанням ними. При цьому недобросовісність при реалізації свого права — оціночна категорія. Суд повинен оцінювати правову ситуацію у справі, а не ставлення сторін до спору і процедури судочинства. Оскільки ЦПК не містить поняття «зловживання процесуальними правами», то неможливо вказати на всі можливі процесуальні зловживання з боку учасників

цивільного процесу, які відбуваються в різних формах.

Вважаємо також, що обов'язково в ЦПК має бути передбачена можливість за наявності для цього підстав зменшення розміру штрафу, відстрочки або розстрочки судового штрафу ухвалою суду в разі його накладення з урахуванням майнового, сімейного стану особи тощо. Такі норми гарантуватимуть призначення справедливого покарання за неповагу до суду і за зловживання процесуальними правами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Юдин А.В. Злоупотребление процессуальными правами в гражданском судопроизводстве : дис. докт. юр. наук. Санкт-Петербург, 2009. 537 с.
2. Курс цивільного процесу : підруч. В.В. Комаров, В.А. Бігун, В.В. Баранкова та ін.; за ред. В.В. Комарова. Х., 2011. 410 с.
3. Приходько А.И. Воспрепятствование разрешению дел в арбитражных судах: актуальные вопросы судебного правоприменения. М., 2006. 236 с.
4. Ухвала Верховного Суду від 6.09.2018 р. № 619/2344/16-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76291006> (дата звернення 28.05.2019)
5. Рішення ЄСПЛ у справі «Шульга проти України» від 02.12.2010 р. № 16652/04. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_625 (дата звернення 28.05.2019)
6. Рішення ЄСПЛ у справі «Мусієнко проти України» від 20.01.2011 р. № 26976/06. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/974_635 (дата звернення 28.05.2019)
7. Ухвала Мелітопольського міськрайонного суду Запорізької області від 17.04.2018 р. № 320/2352/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73434787> (дата звернення 29.05.2019)
8. Ухвала Тростянецького районного суду Сумської області від 6.02.2019 № 583/155/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79640593> (дата звернення 29.05.2019)
9. Ухвала Апеляційного суду Харківської області від 22 травня 2018 року № 636/1760/16-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74274451> (дата звернення 28.05.2019)
10. Ухвала Апеляційного суду Полтавської області від 27 лютого 2018 року № 530/1730/16-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72506351> (дата звернення 28.05.2019)
11. Ухвала Апеляційного суду Полтавської області від 03 травня 2018 року. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73818772> (дата звернення 28.05.2019)
12. Ухвала Апеляційного суду Вінницької області від 12 квітня 2018 року № 530/1730/16-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73338200> (дата звернення 27.05.2019)
13. Моїсеєнко Д.М. Проблемні питання застосування штрафу за зловживання процесуальними правами. Порівняльно-аналітичне право. № 4, 2018. С. 116-118.
14. Ухвала Рахівського районного суду Закарпатської області від 22 березня 2018 року № 305/1804/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72914979> (дата звернення 27.05.2019)
15. Ухвала Рухівського районного суду Закарпатської області від 02 квітня 2018 року № 2/381/162/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73175514> (дата звернення 29.05.2019)

16. Ухвала Куп'янського міськрайонного суду Харківської області від 10 січня 2018 № 628/3026/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/71506806> (дата звернення 29.05.2019)
17. ОКРЕМА УХВАЛА Миронівського районного суду Київської області від 5.02.2018 р. № 371/1079/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72299996> (дата звернення 28.05.2019)
18. УХВАЛА Миронівського районного суду Київської області від 5.02.2018 р. № 371/1079/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72209165> (дата звернення 27.05.2019)
19. Ухвала Куп'янського міськрайонного суду Харківської області. від 21 січня 2018 року № 628/3456/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/715318545> (дата звернення 29.05.2019)

Круквес В.

Проблемные вопросы взыскания штрафа за злоупотребление процессуальными правами в гражданском судопроизводстве Украины.

Аннотація. В статье рассмотрены проблемные вопросы применения отдельных новелл гражданского процессуального законодательства, а именно злоупотребление процессуальными правами и взыскания штрафа за такие действия. Автором определено, что указанные нормы оставляют определенный простор для субъективизма со стороны суда, могут привести к лишению лица права на обращение в суд, а также в действующем виде могут быть использованы для давления на участников дела и их представителей.

Ключевые слова: штраф, гражданское судопроизводство, злоупотребление процессуальными правами, иск, гражданское дело

V. Krukoves

Problematic issues of collecting a court fine for abuse of procedural rights in civil procedure in Ukraine.

Summary. The paper is devoted to the problematic issues of application of certain novelties of the civil procedural legislation, namely the abuse of procedural rights and court fine for such actions. The author determined that specified norms leave certain room for subjectivism on the part of the court, can lead to deprivation of the right of the person to appeal to the court, and also in an operating kind can be used for pressure on participants of the case and their representatives.

Keywords: court fine, civil procedure, abuse of procedural rights, suit, civil case.

